

Methods of implementing of human rights function

Методи реалізації правозахисної функції держави

Alina Bondarenko

Key words:

method, method of implementing of human rights function, human rights function, forms of realization of the human rights functions, functions of the state.

Ключові слова:

метод, метод реалізації правозахисної функції, правозахисна функція держави, форми здійснення правозахисної функції держави, функції держави.

Існування та плідне функціонування сучасної демократичної правової та соціальної держави – одне з найбільш нагальних і масштабних питань, що входить не лише до сфери державознавства, але й загально-теоретичної юриспруденції загалом. Дослідження сутності та соціального призначення держави є неможливим без з'ясування питання про її функції взагалі та правозахисну функцію зокрема. Теоретична та практична значущість означеної проблематики зумовлена й тим фактом, що ефективність діяльності будь-якої соціальної організації у найбезпосередніший спосіб залежить від того, наскільки точно та чітко виявлено її функції та методи здійснення таких функцій. Наприклад, у роботі В.В. Дудченко та Д.Г. Манька сучасна наука виробила визначення методології юридичної науки як системи принципів і способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності у сфері дослідження державно-правової дійсності, а також учення про цю систему, що стало традиційним розумінням методології юридичної науки¹.

Особливо актуальним це питання стає тепер, адже радикальні зміни в політичних структурах української держави обумовлюють необхідність запровадження демократичних стандартів та європейських ціннісних досягнень, реформування державних інституцій.

Треба констатувати той факт, що в сучасних трансформаційних процесах державотворення зазнає значних перетворень сам зміст функцій держави, їхнє значення, правові форми й методи здійснення. Необхідність постійної корекції політичного курсу на шляху розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави, оптимізація діяльності державно-правових інститутів у пошуку ефективної моделі регулювання життя українського суспільства зумовлюють важливість і необхідність сучасного теоретичного узагальнення та певного переосмислення накопичених юридичною наукою поглядів щодо методів здійснення правозахисної функції сучасної держави.

Варто відзначити, що питання про форми та методи здійснення функцій держави завжди було і залишається одним із нагальних і дискусійних у загальній теорії держави. Підтвердженням цього служать наукові праці як дорадянського, радянського, так і сучасного періодів, а також праці видатних мислителів ХХ та ХХІ ст. Так, значний внесок у розроблення теорії функцій держави зробили Г. Еллінек, Л. Дюгі, А. Сміт, К. Шмітт, Ф. Фукуяма. У 90-х рр. ХХ ст. проблемам функцій держави у своїх працях значне місце відводили С.С. Алексєєв, А.Б. Венгеров, С.О. Комаров, О.В. Малько, М.М. Марченко, М.І. Матузов. Функції держави перебувають у центрі уваги багатьох сучасних науковців, спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Найбільш знаковими можна назвати дослідження В.В. Дудченко, С.В. Бабаєва, М.Й. Байтіна, А.І. Денисова, О.О. Джураєвої, Л.І. Загайнової, А.П. Косіцина, А.В. Меліхової, О.М. Лощикіна, Р.М. Мінченко та інших видатних учених.

Зважаючи на вищесказане, метою дослідження є встановлення змісту та видів методів здійснення правозахисної функції сучасної держави. Досягнення поставленої мети потребує розв'язання таких завдань: по-перше, проаналізувати поняття та зміст функцій сучасної держави взагалі та правозахисної функції зокрема; по-друге, встановити поняття методу здійснення правозахисної функції держави; по-третє, співвіднести методи та форми здійснення правозахисної функції держави.

¹ Дудченко В.В., Манько Д.Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. Актуальні проблеми держави і права, 2003. С. 13–17. С. 14.

У сучасній юридичній літературі як наукового, так і навчального рівнів домінують уявлення про функції держави як основні напрями та сторони діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення. Функція – це та діяльність, той вплив, які повинна здійснювати та чи інша система (державна, право, державний орган, наука, теорія тощо), щоб вирішити поставлені перед нею завдання, досягти своїх цілей².

Оскільки нас цікавить визначення функцій сучасної демократичної соціальної держави, то варто погодитися з думкою І.І. Мотилі, який надає таке визначення функцій демократичної соціальної правової держави: це цілеспрямовані основні напрями внутрішньої та зовнішньої діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення в суспільстві, зумовлені розв'язанням конкретних завдань щодо демократизації суспільного життя, верховенства права, захисту прав і свобод людини й громадянина та мають законодавчу регламентацію³.

Варто зазначити, що здійснюючи функції, держава використовує набір конкретних засобів: в її механізмі створюються відповідні органи, виділяються кошти з бюджету, розробляється законодавча база для регулювання конкретного напрямку діяльності тощо. Проте не можна ототожнювати функції держави з формами їхньої реалізації – правовими й організаційними, а також із методами їхньої реалізації.

Функції держави, як напрями діяльності держави, зумовлюють використання форм і методів їх здійснення і в такий спосіб визначають черговість їх застосування. Втім, на форми та методи здійснення функцій держави здатні впливати й інші елементи держави як такої, оскільки в тому чи іншому часовому вимірі історична довідка вказує на превалювання деяких із них. Внутрішній зміст функцій держави повною мірою відображає сучасні процеси державного будівництва в Україні, причому функції держави мають і своє зовнішнє вираження, яке реалізується у формах і методах їх здійснення.

Нині погляди науковців щодо видів форм здійснення функцій держави залишаються досить дискусійним питанням. У сучасній науковій літературі визначення форми здійснення функцій держави можна згрупувати на такі основні розуміння: по-перше, як діяльність основних ланок механізму держави; по-друге, як специфічні види державної діяльності; по-третє, як однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність органів держави, за допомогою якої реалізуються її функції; по-четверте, як специфічні напрями її діяльності, за допомогою яких держава виконує свої обов'язки.

Так звані «класичним підходом» у виокремленні видів форм здійснення правозахисної функції держави є розрізнення правових і неправових (організаційних або суто фактичних) форм здійснення державних функцій^{4,5}. Повністю погоджуючись із таким розподілом, зазначимо, що використання концептів «правові» та «неправові» в категорії форм здійснення функцій є не зовсім коректним. Адже етимологічне походження категорії «неправового» змістовно не відповідає організаційним формам здійснення функцій держави і, як наслідок, може призвести до неправильного їх тлумачення. Тому ми підтримуємо точку зору щодо доречності вживання термінів «правові» та «організаційні» форми здійснення функцій держави.

У свою чергу, питання методів здійснення правозахисної функції держави також залишається дискусійним і малодослідженим, що зумовлено трансформаційними процесами, які відбуваються на теренах України. Адже не можна, докорінно змінюючи саме призначення держави, здійснювати її функції застарілими методами та засобами.

Однак перш ніж звернутися до питання про методи здійснення правозахисної функції держави, необхідно розкрити саме поняття «метод». Як підкреслював Г. Гегель, не тільки результат дослідження, але і шлях, що веде до нього, повинен бути істинним. Метод – це сукупність правил поведінки й вимог до діяльності, сформульованих на основі знань про властивості об'єктивної реальності.

В етимологічному значенні «метод» у перекладі з грецької – «шлях крізь що-небудь», що означає систематизовану сукупність кроків, які необхідно здійснити для виконання певного завдання, досягнення мети⁶.

² Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М.: Юридическая литература, 1991. 144 с. С. 27.

³ Мотиль І.І. Становлення та розвиток поняття функцій сучасної правової держави. Право і суспільство. 2011. № 2. С.47–51. С. 50.

⁴ Теорія держави і права: навч. посібник / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Шлюсаренко. К., 2001. 460 с. С. 40–41.

⁵ Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. М., 2000. 520 с. С. 112.

⁶ Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. Сочинения: в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1989. 650 с. С. 260.

Починаючи від часів Платона, метод розглядають як шлях, що веде до істини. Серед наявних у науці визначень поняття методів варто виокремити такі: по-перше, це сукупність правил, принципів, які забезпечують правильне застосування понять і категорій у пізнанні, відображають специфіку процесу пізнання, орієнтують суб'єкта пізнання, як його необхідно вести – які і в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватися, як необхідно застосовувати в пізнанні теоретико-понятійний апарат, щоб у такий спосіб визначити найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини; по-друге, це шлях, що веде до раціональної, а отже, зрозумілої й контрольованої відповіді на питання чи то теоретичного пізнання, чи то практичного досвіду, чи то пошуку меж цього пізнання.

Отже, багато запропонованих раніше ідей і класифікацій не втратили свого теоретичного й методологічного потенціалу, вони використовуються і розвиваються в сучасному державознавстві як вихідні в процесі пізнання особливостей сучасних методів реалізації функцій держави. Використання традиційних підходів є важливим для подолання фрагментарності теоретичних розробок і визначення нових науково обґрунтованих трактувань досліджуваної термінології.

У сучасній науці під методом розуміють особливий прийом або систему прийомів, застосовуваних у будь-якій науково-практичній діяльності. Жоден окремий прийом не можна вважати повноцінним, вони завжди реалізуються в сукупності дій. Що стосується методів здійснення функцій, то, на наш погляд, вони залежать від компетенції та форм діяльності відповідних державних структур, які на практиці здійснюють виконання функцій держави в межах своєї компетенції.

Методи здійснення функцій держави – це засоби, способи та прийоми, за допомогою яких здійснюються спеціальні види діяльності держави з реалізації її функцій⁷.

На думку С.М. Туманова, методи здійснення функцій це, перш за все, примус і переконання, стимулювання та обмеження, які, у свою чергу, виражаються в наборі відповідних способів впливу – покаранні, заохоченні, заборонах, зобов'язуваннях, дозволи тощо⁸. Набір цих способів – досить різноманітний, а їхнє поєднання залежить від характеру здійснюваної функції.

У сучасній науковій літературі можна зустріти декілька підходів до класифікації методів здійснення функцій держави. Так, деколи їхня класифікація спирається на форми реалізації функцій, наприклад: правотворчої, виконавчо-розпорядчої, правоохоронної, організаційної діяльності держави зі здійснення функцій⁹. Іноді правники виділяють методи здійснення функцій, які аналогічні загальноправовим: примус, переконання, стимулювання (матеріальне та моральне)¹⁰. В.В. Копейчиков виділяв методи в рамках видів діяльності, яку здійснює держава (правотворчої, управлінської (виконавчо-розпорядчої), правоохоронної та організаційної).

Оскільки методи здійснення правозахисної функції ми визначаємо через категорію «засіб», то варто зазначити, що засіб може розумітися: а) як техніка певного роду, що має вигляд предметів, інструментів, знарядь і використовується для здійснення певної діяльності (саме в цьому частковому розумінні категорія «засоби» фігурує в названих дослідженнях, присвячених функціональному аналізу державно-правових феноменів); б) як певна технологія, тобто процес, сукупність прийомів, методів і способів використання засобів-інструментів, за допомогою яких і досягається бажаний результат діяльності¹¹.

Отож у філософському аспекті поняття «засіб» може означати як певні свідомі дії, що застосовуються для досягнення визначеної мети, так і сам інструментарій, за допомогою якого така діяльність здійснюється. Ця категорія відображає діалектичну єдність техніки й технології, інструментів і діяльності¹².

У цьому контексті О.В. Онуфрієнко пропонує розуміти діяльнісні аспекти реалізації функції держави/державного органу як специфічні засоби досягнення мети діяльності та виокремлювати на цій підставі такі структурні елементи фактичної діяльності держави з реалізації її соціального призначення: 1. Об'єк-

⁷ Теорія держави і права: навч. посібник / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Слюсаренко. К., 2001. 460 с. С. 41.

⁸ Туманов С.Н. К вопросу о понятии и структуре функции государства URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/component/content/article/21-2010-12-01-13-31-58/-4-18-2012/315-tumanov-k-voprosu-o-ponyatii-i-strukture-funkczii-gosudarstva>

⁹ Теорія держави і права: навч. посібник / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Слюсаренко. К., 2001. 460 с. С. 41.

¹⁰ Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. М., 2000. 520 с. С.112.

¹¹ Шундииков К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект): дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. Т. 1.231 с. С. 131.

¹² Там само. С. 162.

тна спрямованість цієї діяльності; 2. Наявність властивої їй мети/системи цілей; 3. Форми та методи застосування засобів, необхідних для досягнення як проміжних, так і основної мети діяльності. 4. Засоби досягнення мети діяльності: а) засоби-інструменти (встановлення певного роду й економічні концепції, політичні стратегії, технічні моделі, нормативно-правові акти тощо, проста наявність яких ще не гарантує досягнення запланованого результату); б) засоби-технології (безпосередні процеси діяльності, що полягають у втіленні в життя за допомогою різноманітних методів, способів, форм вищенаведених встановлень й концепцій, стратегій, реалізація норм права тощо)¹³.

Зазначимо, що методи здійснення правозахисної функції держави належать до так званої динамічної сторони функції держави поряд із засобами способами, формами здійснення функції держави. У свою чергу, до статичних елементів структури правозахисної функції сучасної держави треба віднести цілі, завдання реалізації функції держави.

Варто погодитися з твердженням про те, що в теоретичному плані структурний аналіз функції дає змогу уточнити зміст конкретних функцій держави, уникнути ототожнення їх з окремими структурними елементами функції (з діяльністю держави, її цілями, способами впливу, методами тощо), а також не допустити їх невиправданого розділення на основні й неосновні.

Найчастіше розрізняють такі методи здійснення функцій держави: а) переконання; б) примус; в) заохочення.

Однак стосовно правозахисної функції держави доцільно виокремити такі основні методи реалізації. По-перше, централізований метод, який означає, що держава встановлює єдині правила на всій території, не допускає самостійності суб'єктів держави; цей метод зазвичай пов'язаний із жорстко централізованим правовим регулюванням, коли всі сфери охоплюються регулюванням зверху; це метод єдиного, однакового здійснення влади, жорсткої владної діяльності. Варто зазначити, що такий метод ніколи не використовується в «чистому вигляді», а тільки в поєднанні з методом децентралізації. Тож, по друге, можна виокремити децентралізований метод: здійснення правозахисної діяльності відбувається на основі визнання ідей децентралізації, певної самостійності суб'єктів держави; держава не втручається в усі сфери суспільного життя, не всі сфери регулюються зверху, централізовано; залишається великий простір для діяльності суб'єктів держави, які можуть приймати рішення з огляду на специфіку конкретної справи¹⁴.

По-третє, рекомендаційний метод, в основі якого лежить ідея про те, що будь-яку діяльність краще виконують професіонали, а не дилетанти; держава в особі уповноважених органів і посадових осіб – це організація, спеціально створена для управління, вона здійснює його професійно, тому держава має право розробляти рекомендації, виконання яких дасть можливість домогтися поставлених соціально значущих цілей. Так, держава може розробляти приблизні плани розвитку правозахисної політики, типові статuti, положення, правила, використання яких дасть змогу ефективніше виконувати державно значиму діяльність. Особливість рекомендацій держави – це те, що вони необов'язкові для виконання, але обов'язкові для ознайомлення суб'єктами, яким вони адресовані.

Що стосується співвідношення форм і методів здійснення правозахисної функції держави, то варто констатувати, що в наукових досягненнях теоретиків і практиків як зарубіжної, так і вітчизняної юридичної науки простежується тенденція плюралізму ідей, поглядів щодо форм здійснення функцій держави, а іноді й заміна цих форм функціями й ототожнення їх із методами.

До дослідження «методи здійснення функцій держави» треба підходити обережно, тому що будь-яка підміна понять, безумовно, призводить до ускладнення всебічного розуміння правової категорії.

В окремих сучасних джерелах деякою мірою відбувається ототожнення термінів «форма» та «метод», оскільки визначення відмінностей між термінами «форма» та «метод» діяльності держави немає в літературі, як немає і чітких критеріїв їхнього поділу: одні автори деякі способи діяльності держави називають формами, інші – методами. Проте вважаємо, що ці категорії, хоча й мають деяку схожість у визначеннях, але розрізняються за своїм значенням.

¹³ Онуфрієнко О.В. Структура функції держави: інструментальний аспект. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2748.pdf>

¹⁴ Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-е вид. Х.: ТОВ «Одісей», 2008. 432 с. С. 78.

Якщо з терміном і категорією «метод» ми визначилися вище, то звернемося то терміна «форма». Термін «форма» (лат. forma) – насамперед зовнішній вигляд предмета, зовнішнє вираження будь-якого змісту, а також і внутрішня будова, структура, визначений і визначальний порядок предмета або порядок перебігу процесу¹⁵. С.П. Щерба під формою розуміє вираження змісту. Це внутрішня та зовнішня організація змісту, спосіб його існування, який має свою визначеність, стабільність і самостійність¹⁶.

Тож категорії «форма» та «зміст» тісно взаємопов'язані між собою й використовуються для характеристики відносин між способом організації та зовнішнім вираженням. У теорії державного управління термін «форма» означає будь-який зовнішній вияв певного змісту¹⁷.

Отже, треба відокремлювати функції держави від форм і методів їх здійснення. Кожна конкретна функція держави поєднує в собі зміст, форму та методи здійснення. Однак справедливим буде зауваження М.С. Булкат, що метод завжди супроводжує форму, яка, у свою чергу, тісно пов'язана зі змістом¹⁸.

Отож, підбиваючи підсумки нашого дослідження методів здійснення правозахисної функції держави, варто сказати, що методи правозахисної функції держави в сучасних умовах – це засоби та способи правозахисної діяльності відповідних державних органів, наділених відповідною компетенцією. Вважаємо за доцільне виділяти такі основні методи здійснення правозахисної функції: метод рекомендацій, метод заохочень, метод переконання тощо.

У межах правозахисної функції держави можна виокремити певну структуру, що поділяється на динамічну та статичну частини (елементи). До статичних елементів можна віднести цілі й завдання, заради досягнення яких реалізується правозахисна функція, а до динамічної сторони – засоби, способи, методи, форми та зміст правозахисної діяльності держави.

Підсумовуючи щодо питання співвідношення форм і методів реалізації правозахисної функції держави, треба зазначити, що вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Форма визначає шлях реалізації державної функції, а метод визначає спосіб і прийом, які при цьому будуть використані. До того ж треба вказати, що під час здійснення функцій державою в рамках кожної форми відбувається її реалізація через кілька методів. Отож метод має форму, а форма реалізується через метод.

Анотація

У науковому дослідженні здійснена спроба встановлення змісту та видів методів здійснення правозахисної функції сучасної держави. У статті проаналізовано поняття та зміст функцій сучасної держави взагалі та правозахисної функції зокрема; встановлено поняття методу здійснення правозахисної функції держави в широкому сенсі, а також здійснено науково-теоретичне співвідношення методів і форм реалізації правозахисної функції держави. Зроблено висновок, що форма визначає шлях реалізації правозахисної функції держави, а метод – спосіб і прийом, які при цьому будуть використані, як наслідок – метод має форму, а форма реалізується через метод.

Summary

In the scientific research an attempt was made to establish the content and types of methods for the implementation of the human rights function of the modern state. The article analyzes the concept and content of the functions of the modern state in general and human rights functions in particular; the concept of the method of realizing the human rights protection function of the state in the broad sense is established, as well as the scientific-theoretical correlation of methods and forms of realization of the human rights protection function of the state. It is concluded, the form determines the way of realization of the human rights protection function of

¹⁵ Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1983. Т. 6. У–Я. 568 с. С. 401–402.

¹⁶ Філософія: підручник / С.П. Щерба, О.А. Заглада. К.: Кондор, 2011. 548 с. С. 341.

¹⁷ Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посібник. 2-е вид., доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с. С. 269.

¹⁸ Булкат М.С. Загальна характеристика форм і методів реалізації функцій держави. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2011_4_16

the state, and the method is a reception which will be used as a result, as a consequence, the method has a form, and the form is implemented through the method.

Використана література:

1. Дудченко В.В., Манько Д.Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. Актуальні проблеми держави і права. 2003. С. 13–17.
2. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М.: Юридическая литература, 1991. 144 с.
3. Мотиль І.І. Становлення та розвиток поняття функцій сучасної правової держави. Право і суспільство. 2011. № 2. С.47–51.
4. Теорія держави і права: навч. посібник / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко. К., 2001. 460 с.
5. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. М., 2000. 520 с.
6. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. Сочинения: в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1989. 650 с.
7. Туманов С.Н. К вопросу о понятии и структуре функции государства. URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/component/content/article/21-2010-12-01-13-31-58/-4-18-2012/315-tumanov-k-voprosu-o-ponyatii-i-strukture-funkczii-gosudarstva>
8. Шундииков К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект): дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. Т. 1. 231 с.
9. Онуфрієнко О.В. Структура функції держави: інструментальний аспект. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2748.pdf>
10. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-е вид. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
11. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1983. Т. 6. У–Я. 568 с.
12. Філософія: підручник / С.П. Щерба, О.А. Заглада. К.: Кондор, 2011. 548 с.
13. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посібник. 2-е вид., доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.
14. Булкат М.С. Загальна характеристика форм і методів реалізації функцій держави. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2011_4_16.

Alina Bondarenko,

Post-graduate Student, Assistant
Department of Theory of Law, Law Faculty
National University Odessa Law Academy